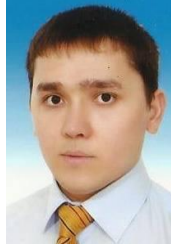

□ *Said Ali Kudaynetov*
ANKARA ÜNİVERSİTESİ, Doktora Öğrencisi

KUZEY KAFKASYA'DA NOGAYLAR: ÇEÇENİSTAN BÖLGESİ

NOGHAYS IN NORTH CAUCASUS: CHECHENIA

ÖZET

Rusya Federasyonu Kuzey Kafkas bölgesindeki Çeçenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Nogaylarla ilgili ele aldığımız bu makalede öncelikle Nogay tarihi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Nitekim bu tarihî süreç içerisinde Nogayların yaşadıkları bölgeler, örf ve adetleri vs. günümüzdeki Nogayların buldukları durumla bağlantılıdır. Nogayların diğer topluluklarla komşulukları, savaşları ve Nogaylara karşı yapılan kıyımlar da bu çerçevede önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler

Nogay Han, Nogay Türkleri, Mangıt, Kuzey Kafkasya, Çeçenistan

ABSTRACT

This article is mainly concerned with the history of Noghays living in the Chechenian Republic of Russian Federation. We observe that the history of Noghays, their settlement, their traditions etc. are strongly connected with their current situation. The relations of Noghays to their neighbours, their struggles and their elimination by other people will be taken into consideration.

Keywords

Noghay khan, Noghay Turks, Mangıt, North Caucasus, Chechenian republic

GİRİŞ

Nogaylar, Türk halkları içinde, savaşçı ve göçebe yaşam tarzı sürdürmüş bir topluluk olmuştur. Tarihçiler Nogayların tarihleri ve menşelerine ilişkin değişik tezler ileri sürmektedir. Bu tezlerin bazı hususları tartışmaya açık iken bir kısmı tamamen asılsız ve bilim dışıdır. Nogayların göçebe bir Türk topluluğu olduğu ise genel olarak kabul edilmiştir. Konunun tarihsel boyutuna çok fazla inmeden özellikle Çeçenistan'da yaşayan Nogay toplumunun bugünkü yaşamı, aile yapısı, dinî inancı ve gelenekleri vs. konusunda saha araştırmalarının yapılmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Parçalanmış bir topluluk durumuna düşmüş Nogayların bugün en başlıca sorunlarından biri Nogay kültürünün yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

Sovyet hakimiyeti altına girildikten sonra Kuzey Kafkasya'da birkaç özerk yapı (Dağıstan, Çeçen-İnguş, Karaçay-Çerkes) ortaya çıkmıştır. Ancak Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarından farklı olarak Nogaylar özerklik alamadıkları gibi idari olarak da parçalanmış ve diğer idari birimlerin yönetimine verilmişlerdir.

Nogaylar Çeçenistan'ın Sarı-su, Voskresenovskoye, Karşıga-Aul, Oraz-Aul, Çervlennaya, Şestoy Sovhoz, Starogradovskaya, Kurdyukovskoye, Kök-üy, Kobi, Kargalinovskaya kasabalarında yaşamaktadırlar.

Çeçenistan'da faaliyetlerini sürdüren Nogay milli kültür merkezleri, Nogay halkının kültürünü, millî giysilerini, danslarını ve şarkılarını komşu topluluklara tanıtmaktadır. Nogayların, günümüzdeki yaşam tarzları diğer Kafkasya topluluklarından çok farklı olmamakla birlikte, kendilerine özgü örf ve adetleri, yemek kültürleri ve aile yapıları vardır.

Kuzey Kafkasya'da Nogaylar

Naroçnitskiy'e göre "19. yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'da farklı dil gruplarına mensup milletler yaşamaktaydı. Bunlar arasında adige-abhaz, dağıstan-vaynah, türk ve iran grupları vardı. Nogaylarla birlikte Kuzey Kafkasya'da Türk olarak Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar v.b. yaşamaktaydılar" (Naroçnitskiy 1988: 40).

Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'ya göç etmesi ile ilgili araştırmacılar Kalmıklardan gelen tehlikeden dolayı Büyük Nogay Ordası'nın bazı kesimlerinin Kuzey-Batı Kafkasya bölgesine göç etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla bu Nogaylar İdil ve Kuban'ın sağ kıyısında yaşayan Küçük Nogay Orda'daki kardeşlerinin yanlarına göç etmişlerdir (Aliyeva 2012: 66).

Aliyeva'nın belirttiğine göre "18. yüzyılın 90'cı yıllarından itibaren Nogaylar Rus saltanatı altına girerek Rus uyruğundan sayılmaya başlamışlardır. Ayrıca bu dönem Nogayların en yoğun göç dönemleri olarak bilinmektedir" (Aliyeva 2012: 197). Hakan Kırımlı ise Nogayların Türkiye'ye göç etmeleri ile ilgili ayrıntılı bir şekilde kendi eserinde bilgi vermektedir (Kırımlı 2012).

Araştırmacılara göre "1859-1862 yıllarında Nogaylar, diğer halklarla birlikte Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Rusya'nın 18. yüzyılda başlayan Kuzey Kafkasları, Ön Kafkasya'yı, Aşağı İdil ve Kırım yarımadasını sömürgeleştirme politikaları, Nogayların da topraklarını kaybetmelerine neden olmuş ve onların sayıları önemli ölçüde azalmıştır" (Asker 2012: 559-560; Daha geniş bilgi için bkz. Naroçnitskiy 1988: 157, 203; Kalmikov vd. 1988: 44-45).

Araştırmacılara göre '20. yüzyılın başlarından itibaren Rus toplumunda baş gösteren siyasi ve sosyal olaylar Nogayları da yakından etkilemiştir. Nogayların da bölgedeki milli örgütlenmeler içinde yer

aldıkları bilinmektedir. Kafkas Dağlıları Birleşik İttifakı tarafından kabul edilmiş anayasada tüm dağlı aşiretleri, aynı zamanda Nogay ve Türkmenler Kafkasya Müslüman İttifakına dahil idiler' (Aliyeva ve Asker 2012: 51). Ayrıca yine "Sovyet hakimiyeti tesis edildikten sonra Kuzey Kafkasya'da birkaç özerk yapı (Dağıstan, Çeçen-İnguş, Karacay-Çerkes) ortaya çıkmıştır. /.../ Ancak Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarından farklı olarak Nogaylar özerklik alamadıkları gibi idari olarak parçalanmış ve diğer idari birimlerin yönetimine verilmişlerdir" (Aliyeva ve Asker 2012: 51–52). Kanaatimize göre bunun asıl sebebi şu sözlerle anlatılabilir: 'Zaferleriyle ün kazanmış Rus komutan A.V. Suvorov kendi birliklerine Nogayların durdurulması veya esir alınmasını değil, tamamen imha edilmesini emretmiştir' (Aliyeva ve Asker 2012: 50). Bu sözlerden anlaşıldığına göre o dönemde Rus yönetimi Nogay topluluğunu tamamen yok ederek isimlerini tarihe gömmek çabalarında bulunmuştur. Bu sözleri başka türlü anlamak pek mümkün değildir.

Alpargu'ya göre "Rusya'da kalan Nogayların ihtilalden sonra başlıca merkezlerinden biri olarak Terskoy bölgesi görülmektedir. Nogayların 1. Kurultayı 1922 yılında Açıkulak'ta yapılmış, 1922 yılı nisan ayında yapılan bir diğerinde ise resmi yetkililer, Nogaylara hangi bölgede kalmak istediklerini sormuşlar ve Nogaylara beş alternatif sunmuşlardı. Bu bölgeler şunlardı: Karaçay-Çerkes, Stavropol, Kalmukya, Kabarday-Balkar, Dağıstan. O zamanki Rus hükümeti Nogayların temsilcisini Karaçay'dan seçmişti. Ancak bu temsilci Nogayları gerçek anlamda temsil edememiş, Nogayların hakları da bir ölçüde ifade edilememişti. Neticede Nogay vekilleri, Nogayların Dağıstan içerisinde kalmasını tercih etmişlerdi" (Alpargu 2007: 142). Dağıstan'da o zaman devlet dili olarak Kumuk ve Nogay Türkçesi kullanılmaktaydı. Ayrıca Dağıstan'da yaşayan halklar Müslümandı. (Alpargu 2007: 142). Aliyeva'nın (2012: 264) ve Asker'in (2012: 560) belirttiklerine göre Nogaylar Mayıs 1917'deki Birinci Dağlı Kurultayı'nın faaliyetlerine de katılmışlardır.

Alpargu'ya göre 1922 yılında, Nogayların yaşadığı bütün topraklar eski SSCB sınırları içine alınmıştır. Kizlyar merkezli bir vilayet oluşturularak Kizlyar, Şelkov (Şelkovskaya), Açıkulak ve Kayasula Nogayları da bu vilayetin sınırları içine alınmıştır. 22 Şubat 1938 yılında Dağıstan'ın kuzey bölgesi beşe ayrılmıştı. Bunlardan biri de Kara Nogay bölgesi idi. 1944'te de yeni bir idarî düzenlemeye gidilmiştir. Çeçen-İnguş Cumhuriyeti; Gürcistan, Dağıstan ve Osetya arasında paylaştırıldığında Nogayların toprakları da yeni bir düzenlemeyle karşı karşıya kaldı (Alpargu 2007: 143). Ayrıca Alpargu'ya göre '1957 yılı Nogaylar için sıkıntıların önemli ölçüde arttığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu yıl içinde Nogay Yurdu (Nogay Bozkırları) üç bölgeye ayrılmıştır: Stavropol sınırları içinde bulunan Neftekum, Şelkov (Şelkovskaya) ve Kara Nogay bölgesi (Dağıstan)' (Alpargu 2007: 143–144).

"1944 yılında Çeçenler ve İnguşlar sürgün edilmiş, Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyet'inin idari statüsü kaldırılarak onun yerinde Grozni vilayeti oluşturulmuştur. Nogayların yoğun yaşadıkları Kizlyar okrugunun (bölge) ilçeleri de bu vilayete dahil edilmiştir. 9 Ocak 1957'de RSFSR Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı (Prezidium) tarafından 'Çeçen-İnguş ÖSSC'nin Yeniden Tesisi ve Grozni Vilayetinin Kaldırılması Hakkında' kararname çıkarılmıştır" (Asker 2012: 561).

'Nogayların, Kuzey Kafkasya'nın başka halklar gibi, millî otonomi kazanmalarına müsaade edilmemiştir. Böylece onlar bölgesel ve yönetsel bakımdan başka halklar arasında dağıtılmış ve onların arasında yaşamaya mahkum bırakılmışlardır' (Aliyeva 2012: 265). Nogayların yoğun olarak Kuzey Kafkasya'nın dört bölgesinde yaşamlarını sürdürdüklerini kaydedilmektedir. Beşinci bölge ise Astrahan'dır (Aliyeva 2012: 271, 274).

Alpargu'ya göre 1991 nüfus sayımında SSCB'de 90.000 Nogay yaşamaktaydı. Yabancı araştırmacıların naklettiği bilgilere göre ise bunların 10.000'i Kuzey Çeçenistan'da yaşamaktaydı (2007: 146). Aliyeva'nın verdiği bilgiye göre ise 2002 yılında Nogayların sayısı 90.666 kişi idi (2012: 274).

Çeçenistan Cumhuriyeti

Çeçenistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ne dahildir. Çeçenistan'ın başkenti Grozniy şehridir. Çeçenistan Cumhuriyeti Rusya Federasyonu Anayasası'nın değişikliklerine istinaden 10 Aralık 1992 yılında kurulmuştur. 2010 sayımlarına göre Çeçenistan'ın nüfusu 1 267 740 kişidir. Nüfusun 35,3 %'ü şehirlerde yaşamaktadır.

Grozniy şehrinde 250 803, Urus-Martan şehrinde 52 399, Şali şehrinde 46 073, Gudermes şehrinde 43 969 ve Argun şehrinde 42 797 kişi yaşamaktadır. Çeçenistan'ın 57,0 % halkı çalışabilen kategoridedir. 35%'i çalışabilen kategorinin altındadır. 8% ise çalışabilen kategorinin üstündedir. Halkın çoğunluğu 95,5 % Çeçenlerdir. Nüfusun geri kalan kısmı ise Rus, Avar, Nogay ve İnguş'turlar. Çeçenistan Anayasasına göre ülkede iki resmi dil vardır: Rusça ve Çeçence. Yasama organı olarak Çeçenistan cumhuriyetinde Parlamento vardır. Parlamento'da 41 milletvekili bulunmaktadır. Çeçenistan Cumhuriyeti'nde 15 ilçeye ayrılmaktadır.¹

Çeçenistan bir özerk cumhuriyet olarak bazı özerklik haklarına sahiptir. Bu özerklik statüsü Rusya Federasyonunu oluşturan diğer federe birimlerin özerklik statüsünden daha fazladır. Bu görece özel durum Çeçenistan'ın etnik ve dini özellikleri dikkate alınarak diğer federe birimlerden farklı kılmaktadır. Örneğin, dinî bayramlardan sayılan Ramazan ve Kurban bayramları Rusya'nın genelinde tatil günleri değildir. Çeçenistan'da ise bu günler tatildir.

Çeçenistan'da Nogaylar

Bilindiği üzere Nogay Türkleri Çeçenistan Cumhuriyeti'nin Şelkovskaya ilçesinde yaşamaktadırlar. Nogayların en kalabalık nüfusu ise Şelkovskaya ilçesinin Sarı-su kasabasında yaşamaktadır. Sarı-su'da yaşayan Nogay Milli Kültür Merkezi'nin müdürü Zuhra – Hanum Tangatarova'nın belirttiğine göre Çeçenistan'da önceki dönemlerde 15.000 Nogay yaşamaktaydı. Ancak bugün bu sayı hayli azalmıştır. Çeçenistan'daki işsizlik nedeniyle genç Nogay aileleri çalışmak için Rusya'nın çeşitli bölgelerine gitmişlerdir. Ayrıca Tangatarova'nın kaydettiğine göre Çeçenistan Cumhuriyeti devlet yetkilileri Çeçenistan'da yaşayan azınlıklara özel ilgi göstermektedirler. Nogay Milli Kültür Merkezi'nin çalışmalarını sürdürebilmesi için devlet tarafından çeşitli yardımlar yapılmaktadır. Çeçenistan'da bulunan farklı 13 milli kültür merkezi ile birlikte her yıl çeşitli etkinliklere katılan Nogay Milli Kültür Merkezi, birbirlerinin kültürleri, millî giysileri, millî dansları ve millî şarkılarıyla tanışmaktadırlar. Ayrıca millî halk sanat ustalarının yaptıkları el işleri ve millî mutfaklarla da tanışmaktadırlar.²

1957'den beri Nogayların yaşadıkları kasabalarda Kazakistan'dan sürgünden dönen Çeçenler de yaşamaktadırlar. Bu da Nogay ve Çeçen kültürlerin birbirlerinden yararlanabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca Çeçen ve Nogaylar arasında az da olsa evlilik bağları da bulunmaktadır.³

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Чеченская Республика (Çeçenistan Cumhuriyeti)

<http://skfo.gov.ru/skfo/constant/chr/>

² Кавказские наследники Орды (Orda'nın Kafkas Mirasçıları) <http://kavpolit.com/kavkazskie-nasledniki-ordy/>

³ Кавказские наследники Орды (Orda'nın Kafkas Mirasçıları) <http://kavpolit.com/kavkazskie-nasledniki-ordy/>

Bununla birlikte Nogaylar Voskresenovskoe, Karşıga-Aul, Oraz-Aul, Çervlennaya, Şestoy Sovhoz, Starogladvskaya, Kurdyukovskoye, Kök-üy, Kobi, Kargalinovskaya kasabalarında da yaşamaktadırlar. Bunlar arasında en kalabalık nüfus Voskresenovskoye kasabasıdır. Voskresenovskoye kasabasında 1000'den fazla kişi yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı Nogaylardır.

Sosyal Yaşam

Araştırmacıların belirttiklerine göre eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de Nogaylar üç kuşak bir arada yaşamaktadır. Şöyle ki Alpargu'ya göre "Büyük ve ayrılmaz aileleri anlatmak maksadıyla Nogaylar 'üyken ayel' terimini kullanmaktadırlar. Bununla birlikte 'bir kazan ayel' (bir kazanın üyeleri) ya da bir kazandan yemek yiyenler terimleri ile de büyük evde bulunanların vasıflandırıldığı anlaşılmaktadır. /.../ Büyük aile içinde olan Bozkır Nogayları önceleri yurtlarda, ancak XIX. yüzyılın sonundan itibaren uzun kerpiç evlerde hayatlarını sürdürmekteydiler. Ev ile ilgili çeşitli terimler de evle ilgili çeşitli unsurları göstermek için kullanılıyordu. 'Üyken üy' (büyük ev), 'otav üy' (yeni evliler evi), 'kazan üy' (mutfak) gibi, ayrıca yaşlıların da bir bölümü bulunmaktaydı" (Alpargu 2007: 174). Ayrıca Sami Nogay'a göre "aile kendi içinde hiyerarşik bir karakter göstermektedir. Ailenin reisi 'atay' diye isimlendirilmekteydi. Atay, ata kelimesinden türetilmiştir. Ailede 'atay' dededir. Kazaklar, Kalmuklar, Büryatlar ve diğer bozkır topluluklarında amca da önemlidir. Eğer baba veya dede yoksa ailenin atayı veya diğer bir deyimle reisi amca olur" (Nogay 1997: 65–66).

Voskresenovskoye kasabasında Nogay çocukları.

Günümüzde de durum farklı değildir. Farklı olan sadece günümüz teknolojisinin getirdiği bazı unsurlardır. Büyük ev ve mutfak olarak isimlendirebileceğimiz küçük ev günümüz Nogaylarında hâlâ örf halinde devam etmektedir. Küçük evin içinde iki veya üç oda bulunmaktadır. Birisi yaşlıların yatak odası olarak kullanılmaktadır.

Çeçenistan bölgesi doğalgaz bölgesi olduğu için her evde doğal gaz, elektrik ve su bulunmaktadır. Bundan 15 yıl önce tuvaletler genellikle evin dışında inşa edilmekteydi. Günümüzde yeni inşa edilen evler genellikle evin içinde tuvaletleriyle ve banyolarıyla birliktedir. Bazı evlerde evin arkasında hamamlar bulunmaktadır. Evlerin içi ise günümüzde moda olan mobilyalarla, bazı evler de klimalarla donatılmıştır. Özellikle son 3-4 senedir Çeçenistan ve Dağıstan bölgeleri çok sıcak olmaktadır. Sıcaklık dereceleri 45-55 dereceye kadar yükselmektedir.

Alpargu'ya göre 'Nogay avuluna kapitalist ilişkiler girmesi büyük ailenin dağılmasına ve aile üyelerinin sayısında ve aile içi münasebetlerin karakterinde değişikliğe sebep oldu. 20. yüzyıl başında büyük aile Nogayların toplum hayatında artık etkin bir rol oynamamaya başladı. Üstünlük kazanan ve zamanla tek aile şeklini alan küçük aile oldu. 20. yüzyıl başlarında evli oğullar büyük aileden ayrılmaya başlamışlardı. Bununla birlikte Sovyet dönemi politikasının da baskısı ile uzunca bir süre içinde büyük ölçüde parçalanmış büyük ailedeki bazı adetler ve unsurlar, bozkırdaki geleneksel karakteri ile zayıf bir

Voskresenovskoye kasabasındaki evlerden biri

form içinde de olsa İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına kadar varlığını sürdürdü' (Alpargu 2007: 175). Kalmıkov vd. 1988'e göre ise büyük ailelerin dağılmasının en önemli sebeplerinden biri yukarıda belirtildiği gibi kapitalist ilişkilerdir. Çocuklar finans kaynaklarının tek bir atanın

elinde olmasından rahatsız olmaya başlamışlardır. Herkes kendi malına sahip olmak istemekteydi (Kalmıkov vd. 1988: 159).

Yeni kurulan aileler özellikle 1993 yılından sonra yoğun işsizlik nedeniyle Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağılmaktaydılar. Yaşlı kesim ise hep yurtlarında kalmaktaydı. Ancak Nogaylarda ailenin en küçük oğlu genellikle yaşlıların yanında kalmaktadır. Bunlara 'akiye' denir. Miras sistemi İslam hukukuna göre olmadığı için ev genellikle anne ve babasının yanında kalan ailenin küçük oğluna yani 'akiye'ye bırakılmaktadır. Diğer çocuklara ise anne-babalar imkanları varsa ev almak için yardım ederler. Böyle bir imkanın bulunmadığı durumlarda herkes kendi durumunu düzeltmekle uğraşır. Ancak Nogaylarda kardeşler arasında genellikle kuvvetli bir dayanışma söz konusudur. Dolayısıyla kardeşler birbirlerine devamlı yardım etmeye çalışır.

Kalmıkov vd. (1988: 163), Nogaylarda evlenmenin egzogamiye (dışarıdan evlenme adetine) dayandığını söylemektedir. Bizce bunun sebeplerinden biri de Sami Nogay'ın belirttiği şu husus olabilir: "Nogayların varlıklarını güçlü bir biçimde duyurdukları 16. yüzyılda Nogay Hanları diğer Müslüman hanedanlıklarla akrabalık kurmaya önem vermişlerdir. Buhara ve Ürgenç, Kırım, Kazan hanlarıyla kız alıp verme yoluyla diplomatik münasebetlerini geliştirmeye özen göstermişlerdir" (Nogay 1997: 67). Alpargu yabancı araştırmacılarından 'De Hell'in, erkeklerin evlenecekleri kızları genel olarak kendilerinden uzak yörelerden seçtiklerini' belirttiğini söylemiştir (Alpargu 1997: 177; Bkz. Naroçnitskiy 1988: 176).

Nogaylarda ve özellikle Çeçenistan Nogaylarında 'taypa' ve 'tukum' (soy, aşiret) meselesi çok önemlidir. Şöyle ki; Çeçenistan'da yaşayan Nogaylarda Kelyavul, Turkpen, Togiñşi, Moynapa, Yetsan, Kipşak, Kalmerden, Kobanşı 'taypa'ları yaşamaktadır. Aynı 'taypa'dan olan iki kişi Nogaylarda akraba sayılmaktadır. Dolayısıyla meselâ iki Moynapa'nın evlenmesi mümkün değildir, nitekim onlar kardeş mesabesinde. Ayrıca Nogaylarda ikinci ve üçüncü dereceden akrabayla evlilik kesinlikle yasaktır. Bu çok büyük bir ayıp sayılmaktadır. Çok nadir olarak anne tarafından olan üçüncü dereceden akrabalar evlenmektedirler. Ancak bu da tasvip edilmemektedir. Tabii bu adetlerin din açısından bir açıklaması yoktur. Nitekim İslam dininde akraba evliliği yasak değildir ama tasvip de edilmemektedir. Bilakis uzaktan birisiyle evlenmek daha uygun görülmüştür. 'Taypa' konusu ise İslam'da hiçbir şekilde evlilik konularında engel değildir.

Ayrıca Kalmıkov vd.'nin belirttiğine göre taypa isimleri bazen Nogayların köy ve kasabalarına verilmekteydi (1988: 104).

Nogaylarda da eskiden 'nişan saluv' veya 'besik kuda' meseleleri vardı. Bu terimlerin ikisi de 'beşik kertmesi' anlamına gelmektedir. Günümüzde ise böyle bir örf bulunmamaktadır.

Araştırmacılara göre Nogaylarda evlilik hazırlıkları damadın babasının gelinin ailesine verdiği 'kalım' ile yapılmaktadır. Geline ödenen para babanın oğlu için gerçekleştirilmesi gereken bir iş olarak addedilmektedir (Alpargu 2007: 177; Naroçnitskiy 1988: 176).⁴ 'Kalım' meselesi Türkiye'de 'başlık parası' olarak addolunan bir konu niteliğindedir. 'Kalım' Çeçenistan Nogaylarında günümüzde ortalama 100.000 rubledir (= 5500 TL).

Bundan 3-5 sene öncesine kadar Nogaylarda 'kız kaşıruv' (kız kaçırma) adeti de yaygındı. Ancak Çeçenistan hükümeti bu konuyu ciddi olarak ele almıştır ve son dönemlerde bu adet ile evlenen hemen hemen yok gibidir. Nitekim kaçırılan kızın evliliğe razı olmaması durumunda, kaçırana ve ona yardım edenlere de hapis cezasına kadar müeyyideler uygulanmaktadır. Kaldı ki bu dinen de haram olan bir konudur.

Nogaylarda kaçırılma olayında 'kurjun toy' denilen bir merasim yapılmamaktadır. 'Kurjun toy', bayan kudaların birbirlerine kumaş, altın ve buna benzer hediyeleşme merasimidir.⁵

Kalmıkov vd.'nin belirttiğine göre damat ile kayınpeder ve kayınvalide arasında ilişkiler daha çok resmi münasebetleri andırmaktadır. Evlilik gerçekleşmeden önce damat kayınpederin evine gitmemektedir (Kalmıkov 1988: 170). Çeçenistan Nogaylarında hâlâ bir damat kayınpederinin yanında çocuklarını kucağına almaz, sevemez. Kayınpederin veya kayınvalidenin yanında eşyle rahat bir şekilde konuşamaz veya şakalaşamaz.

Alpargu'ya göre 'Tarihî çerçeve içinde Nogay ailelerinin çocuk sayısı hayli fazla olmaktadır. Nogaylar çocuklarını nazardan korumak için hâlâ onlara molladan yazılı dua almaktadırlar. Geç konuşan çocuğun dili burulur, çocuklar hemen her Müslüman toplulukta olduğu gibi sünnet ettirilir' (Alpargu 2007: 178-179). Sünnet için yaş bugün 3-6 arasında değişmektedir. Sünnetsiz olanlar hayvan kesemezler ve 'burunkey' olarak adlandırılırlar. Sünnet genellikle dede veya amca tarafından organize edilmektedir. Sünnet edilen çocuğa genellikle sünnet ettiren tarafından bir dana veya ona mukabil bir hediye verilmektedir. Ayrıca sünnet mevlidine gelen misafirler de sünnet olan çocuğa hediye getirmektedir.

Alpargu, Nogaylarda boşanma olayının çok sık olmadığını vurgulamaktadır. Genellikle boşanma sebepleri arasında kadının çocuğunun olmaması veya kadının ahlakî uyumsuzluk içinde bulunması sayılabilir (Alpargu 2007: 180-181). Çok eşlilik ise Çeçenistan Nogaylarında neredeyse yok derecesindedir. Alpargu, Bir Nogay atasözünde 'iki ineği olanın ayranı çok, iki karısı olanın kavgası çok' dendiğini de nakletmektedir (Alpargu 2007: 181).

Eski Sovyet dönemlerinden beri Çeçenistan Nogayları eğitim konularına önem göstermektedir. Erkek olsun kız olsun çocuklarını üniversitelerde okutmaya çaba göstermektedirler. Nogaylar da diğer Çeçenistan vatandaşları gibi her devlet dairesinde çalışmaktadır. Örneğin Çeçen-İnguş Cumhuriyeti döneminde Sarı-su kasabasından olan Talutova Toku Çeçen-İnguş Maliye Bakanı makamındaydı. Daha

⁴ Sibiryâ tatarlarında da kalım adeti vardır, bkz. Valeev 1993: 131-132.

⁵ XX. yüzyılın başlarına kadar Sibiryâ tatarlarında da bu adet varmış. Bu adetin Nogaylarla ortak noktası ise "kaçırma" ile evlilik yapılıyorsa evlilik merasimleri azalmaktadır, Valeev 1993: 143.

sonra Karaçay-Çerkes Maliye Bakanı makamına tayin olmuştur. Yine Sarı-su kasabasından olan Dağıstan Devlet Üniversitesi'nde tarih alanında öğretim görevlisi Prof. Dr. Daniyal Kıdırniyazov da Nogay halkının bilim insanlarından. Ayrıca onlar gibi farklı mesleklerde nice Nogaylar bulunmaktadır.

İktisadî Yaşam

Nogaylar eski dönemlerde sadece hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Alpargu Nogayların göçebe olduklarından dolayı genellikle 'nehir kenarlarında yer aldıklarını' belirtmektedir. Ona göre 'yılda bir kez genellikle aralık ayı başında kışlık et ihtiyaçlarını karşılamak için hayvan kestiklerini belirtmektedir. Bahar aylarında yaylaklara göç ederlerdi. /.../ Burada hayvan semirir, sürünün sayısı artardı. Yazın ise bozkırın uç kesimlerine çekilen göçerler, yaylakta zamanlarını iyi bir biçimde geçirmenin hazzını yaşarlardı. /.../ Sonbaharda ise, sonbahar otlaklarına göç ederler ve bu otlaklar ilkbahar otlaklarıyla genelde aynı yerde bulunurdu' (Alpargu 2007: 185–186). Ayrıca yine Alpargu'ya göre Nogayların tarihte savaş haricinde herhangi bir uğraşları bulunmamaktaydı.

Naroçnitskiy, Nogayların 19. yüzyılın birinci yarısında hayvancılıktan, hayvancılık-tarım alanlarına yöneldiğini belirtmektedir. Tarıma yönelme sebeplerinden biri olarak araştırmacılar Nogaylar'ın Ruslarla yakın münasebetlerini göstermektedirler. Nitekim bu ilişkiler Nogaylara göçebe hayattan uzaklaşarak sabit bir yerde kalmayı öğretmiştir. Dolayısıyla böyle bir hayat tarzına uygun olan işlerle kendilerini meşgul etmeye başlamışlardır (Naroçnitskiy 1988: 49).

Günümüzde ise durum çok değişiktir. Nitekim Nogaylar artık göçebe değildir. Diğer vatandaşlar gibi her işle meşgul olmaktadır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, 1995'lere kadar Çeçenistan'da Nogay Bozkırlarında hayvancılık yapanlar neredeyse sadece Nogaylardı. Ayrıca bu işi onlardan daha iyi yapan hiç kimse yoktu. Hatta SSCB döneminde yeni koyun türlerini çıkarmasından dolayı Esmuhambetov Naurdı Akvatoviç'a, Nikita Hruşev tarafından teşekkür mektubu verilmişti.⁶ Ayrıca ona SSCB Sosyalist Emeği Kahraman ünvanı da verilmişti.⁷ 1995'ten sonra hayvancılık alanları Nogayların ellerinden neredeyse zorla alındı. Nitekim o dönemlerde çobanlar devamlı soyulmaktaydılar. Bu ise insanları o alanda çalışamaz duruma getirdi. Dolayısıyla hayvancılık sektörü tamamen Çeçenlere kalmış oldu.

Şu anda Nogaylarda eski dönemlerde olduğu gibi at ve at kültürü yoktur. O dönemlerde atın bozkırdaki sistemin temelinde yer aldığı aşikardır.

Alpargu'ya göre "Bir cins at türü olan 'argamak' da Nogayların hayatında önemli rol oynamaktaydı. Bu, Türk ve Arap atlarının melezleştirilmesi ile elde edilmiş olan bir at tipidir. Bu at tipi ile ilgili Nogaylar'ın gerek edebiyatında, gerekse onların hayatlarından bahsedilen eserlerde önemli ölçüde bilgi mevcuttur. Nogay atlarının dayanıklı, kuvvetli ve uysal olduğu ve değerlerinin de yüksek olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir" (Alpargu 2007: 187).

Naroçnitskiy ve Kalmıkov vd. de Nogay atlarının komşu halklar tarafından çok rağbet gördüğünü kaydetmektedirler. Nitekim bu atlar bütün Kuzey Kafkasya bölgesinde yük taşımak için kullanılmaktaydılar (Naroçnitskiy 1988: 49; Kalmıkov vd. 1988: 30). Günümüzde Çeçenistan

⁶ http://hrushevns.ru/book_view.jsp?idn=002948&page=420&format=html

⁷ Указ Президиума Верховного Совета СССР № 248 (248 no'lu SSCB Yüksek Şura Heyeti Kararı), <http://ivanovo1945.ru/ukazy/1963.pdf>

Nogaylarında at çok seyrek görülmektedir. Nitekim atların yerini 'demir atlar' almıştır. At yarışları ise çok özel bayramlarda genellikle başka bölgelerden getirilen atlarla düzenlenmektedir.

Tarım meselesine gelince Alpargu şunları kaydetmektedir: '19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Nogaylar en çok darı ekimi yapıyorlardı. Bunun yanında onlar arpa ve buğday da üretiyorlardı. Ancak henüz tahıl üretimi ve genellikle tarım bakımından yetersiz konumdaydılar. Tarımla en çok Kuban Nehri'nin sol kıyısı, Küçük Zelençuka Nehri ağzından Urupa Nehri ağzına kadar olan arazide yaşayan Kalaus-Sabanskiy Nogayları uğraşıyordu. Bu arada Kuban Nogayları da az ölçüde olmak üzere tarımla uğraşmaktaydılar' (Alpargu 2007: 196-197). Çeçenistan Nogayları tarım konusunda Kuban ve Stavropol bölgesinde yaşayan Nogaylar kadar ilerlemiş olmasalar da yine tarımcılık onlar için yabancı değildir. Nitekim Çeçenistan'da Nogayların yaşadıkları bölgelerde tarımcılıkla uğraşan 'kolhoz' ve 'sovhoz'lar vardı. Her ne kadar günümüzde bu kurumlar özelleştirilmiş olsa bile tarım çalışmaları devam etmektedir. Sarı-su bölgesinde Nogaylar karpuz, kavun, biber ve domates yetiştirmektedirler. Voskresenskoye, Kurdyukovskoye, Starogladovskoye bölgelerinde ise daha çok arpa, buğday ve üzüm yetiştirilmektedir.

Yemek Kültürü

Bir toplumun yemek kültürü ile hayat tarzı arasında bağlantı vardır. Nogaylarda da 'hayat tarzının değişmesi beslenme kültürünün değişmesine neden olur. Bu bakımdan beslenmede göçebe ve yerleşik hayat biçiminde farklılıklar görülmekte. Nogayların beslenmelerinde hayvansal ürünlere önemli bir yer verilmiştir' (Alpargu 2007: 206). Etsiz yapılan yemek bir Nogay için yemek değildir. O gün kendisini hiç yemek yememiş ve aç kalmış olarak nitelendirir.

Nogayların millî yemeklerinin benzerlerini Orta Asya, Volga Havzası ve Kuzey Kafkasya'daki topluluklarda da görmekteyiz: *Besbarmak* (ıncal), *şaşlık* (şiş kebab), *mantı*, *laksa*, *kurleme*, *kaurma*, *şir börek*, *boursak*, *kasık börek*, *toltırma* (doldurma), *kımız*, *yoğurt* ve *ayran* gibi (Kalmikov vd. 1988: 30) Nogayların sevdiği yiyecek ve içecekler Kuzey Kafkasya'da yaşayan birçok topluluğun da rağbet ettiği görülmektedir. Ancak Nogayların içtiği çay başka kültürlerde çok fazla görülmemektedir. Şöyle ki 'Nogay çayı', 'Kalmuk çayı' olarak da isimlendirilir. Bu çaya süt, tuz, tereyağı ve karabiber konulur.

"Çeçenistan'ın Kalbi" olarak adlandırılan Grozniy Merkez Camisi

Kalmikov vd. (1988: 145) Nogay çayının genel olarak tüm Kuzey Kafkas halklarının mutfaklarına girdiğini belirtmektedir. Ancak bunun doğru olduğunu pek düşünmüyorum. Nitekim Çeçenistan, Dağıstan, Karaçay-Çerkes, Stavropol bölgesini az çok tanıyan birisi olarak bu çaya Nogaylardan başka diğer halkların fazla ilgi gösterdikleri kanaatinde değilim.

Dinî Yaşam

Alpargu'ya göre Nogaylarda 'halkın dini konulara duyarlılığı sebebiyle mirzalar da dine ve din adamlarına karşı gerekli hassasiyeti göstermekteydiler. Savaşa

gitmeden önce bey, mirza ve diğer yöneticilerin katıldığı bir dua merasimi yapılırdı. Din adamları sert ve aşağılatıcı muameleyle maruz bırakılmazdı' (Alpargu 2007: 221).

Alpargu (2007: 222) çocukların düzenli eğitimden geçirilmelerinin camilerin bünyesindeki okullar yoluyla yapıldığını belirttiikten sonra bu okulların Nogayların 1917 sonrasına kadar çocuklarını gönderdikleri eğitim kurumları olduğunu ifade etmektedir. Günümüzde ise din eğitimi hem okullarda hem de az olsa da camilerde verilmektedir. Ancak bu eğitim yeterli gelmemektedir.

Çeçenistan'da yaşayan Nogayların tamamı Müslümandır.⁸ Mezhep olarak Nogaylar Hanefî'dirler. Ancak Nogaylar da diğer milletler gibi Eski Sovyet sisteminin mezaliminden etkilenmiştir. Şu anda Nogaylar arasında din alimi olarak nitelendirebileceğimiz bir isim yoktur. Ne yazık ki var olan mollaların çoğu üniversite değil ata-babalarından veya eski mollalardan aldıkları bilgilerle hareket etmektedirler. Bu ise yetersizdir. Son dönemlerde ise bazı gençler din eğitimi almak için çeşitli eğitim kurumlarına başvurumaktadırlar.

Halk arasında hurafeler de yaygındır. Ayrıca kâhin ve falcılar da Nogaylar arasında yer almaktadır. Çeçenistan hükümeti bu konuda çalışmalar yaparak böyle kişileri ikaz etmekte ve faaliyetlerine son vermektedirler.⁹

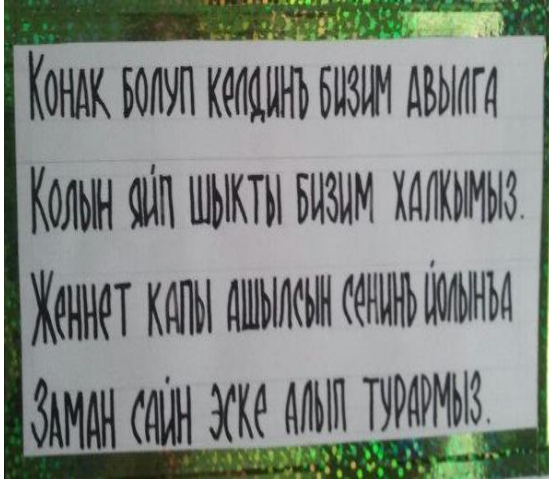
Nogayların yaşadıkları her kasabada mescitler bulunmaktadır. Bu mescitlerde çalışan mollalar Çeçenistan Dinî İdaresi'ne bağlıdırlar. Çeçenistan'da yaşayan Müslümanlar arasında Hanefî mezhebine sadece Nogaylar ve Tatarlar mensupturlar. Nitekim Çeçen, İnguş, Avar ve Kumuklar Şafî mezhebine mensupturlar. Mezhep konusunda da Nogay imamlarına Çeçenistan Dinî İdaresi tarafından bilgi ve kitap desteği sağlanmaktadır. Çeçenistan Dini İdaresi de bu tür konularda diğer idarelerle işbirliği içerisinde. Hanefî mezhebine mensup dinî idarelerle devamlı bilgi alışverişi içerisinde. Hanefî mezhebine mensup dinî idarelerle devamlı bilgi alışverişi içerisinde.

Dînî Bayramlar

Özellikle dînî bayramlar olan Ramazan ve Kurban bayramlarına Çeçenistan Nogaylarında çok büyük bir önem verilmektedir. Ramazan bayramında sabah güneşi doğmadan her evin kapısı sonuna kadar açılır. Kasabanın her ferdi küçük büyük ayrımı yapmadan birbirlerinin evini ziyaret eder. Çocuklara çikolata, bisküvi, gofret türü şekerler dağıtılır. Büyüklere ise çorap, kumaş mendil ve buna benzer hediyeler verilir. Bayram namazı kılındıktan sonra imam ve etrafındaki cemaatin büyüklere ilk önce yakın dönemde cenazesi olan evleri ziyaret ederler. Daha sonra imam ve cemaatin bir kısmı (8-10 kişi) ayrım yapmadan her evi ziyaret ederek bayramlaşmaya gider. Her evde Kuran-ı Kerim'den birkaç kısa süre okunur. Hazırladıkları yemeklerden az da olsa tadılır. Bazen komşu kasabanın da çocukları bayramlaşmaya gelirler. İkinci ve üçüncü günde ise akrabaları ziyaret için başka kasabalara gidilir.

⁸ Günümüzde Rusya'nın Çelyabinsk bölgesinde 10.000'e yakın 'Nogaybaklar' olarak isimlendirilen bir topluluk yaşamaktadır. Tarihçiler, Nogaybaklar'ın 1530'larda Nogay Orda'sından gelen bir topluluk olduğunu kaydetmektedirler; bkz. Alekseyev 2000.

⁹ www.rosbalt.ru/federal/2013/02/11/1092457.html

(Nogayca)

*Konak bolup keldin bizim avılga**Kolın yayıp şıktı bizim halkımız**Cennet kapı açılıns senin yolinga**Zaman sayın eske alıp turarmız*

(Türkçe)

*Misafir olarak geldin bizim köyümüze**Kollarını açarak çıktı bizim halkımız**Cennet kapısı açılıns yolunuza**Her zaman sizi hatırlarız*

Voskresenovskoye Nogay Kültür Merkezi'ndeki tabelada Nogayca bir şiir

Çeçenistan'da Nogay Folkloru

"Altın Oka" (Altın İp), 4 Eylül 1988 Starogladovskaya kasabasında verilen konser. Resimde: Ortada uzun boylu beyaz takkeli –Soltuk Elgaytarov

Daha önce belirttiğimiz gibi Çeçenistan'da, Sarı-su kasabasında Nogay Milli Kültür Merkezi bulunmaktadır. Burada Nogaylar kendi imkanlarıyla konserler düzenlemektedirler. Ayrıca başka bölgelerde yapılan etkinliklere katılarak Nogay kültürünü yaymaktadırlar.

Voskresenovskoye kasabasında da Nogay Milli Kültür Merkezi bulunmaktadır.

Bu merkez 1985'lerde merhum Soltuk Elgaytarov ve ekibi tarafından kurulmuştur. Bu merkezin nezdinde iki millî Nogay topluluğu vardı. Büyükler topluluğu – Altın Oka (Altın İp) ve küçükler topluluğu – Yıldız (Yıldız). Bu toplulukların koreografi ve baş solisti merhume Halisat Kudaynetova idi.¹⁰ Bu toplulukta dombra, kobız-akkordion (armonik), ağız armoniği, davul, gitar gibi müzik aletleri ustaları vardı. Ayrıca bazı tarihçiler Nogay müzik aletleri arasında dutar, sıbızgı, kabal, karnay, zurnay gibi aletlerin de var olduğunu söylemektedirler (Kalmıkov vd. 1988: 200). Bu topluluklar Rusya'nın çeşitli bölgelerine konserler düzenlemişlerdir. Ancak bu topluluklar 1996'da dağıldıktan sonra tekrar bir türlü toparlanamamışlardır. 'Altın Oka' topluluğunun bazı üyeleri ise vefat etmiştir. Geri kalanlar ise faaliyetlerini yalnız başlarına devam ettirememişlerdir.

Kalmıkov vd. (1988: 199)'a göre Nogay folkloru çok çeşitlidir. Nogay folklorunun içerisinde en çok 'şınlar' (koşma), beyitler, 'ınarlar', destanlar yer almaktadır. Kanaatimize göre de en önemlisi destanlardır. Nitekim bu destanlar içerisinde Nogayların birkaç asırlık tarihi gizlenmektedir.

¹⁰ Bu satırların yazarı olarak sevgili annem Halisat Kudaynetova'yı rahmetle anıyorum.

Tarihçilere göre Nogay destanları arasında şunlar en çok bilinenlerdir: 'oplanlı batır', 'Edige', 'Mamay', 'Şora batır', 'Adil Soltan', 'Kambar batır', 'Kırk Nogay batır' vb. (Kalmıkov vd. 1988: 201; Daha geniş bilgi için bkz. Kösoğlu 2002: XXI/16-18). En yaygın destanlar ise kahramanlar hakkındadır.

Nevruz kutlamaları Nogaylarda da vardır. Nevruz münasebetiyle Nogay sanat toplulukları tarafından konserler düzenlenmektedir. Ayrıca önceki dönemlerde Nevruz kutlamalarında 'Navruz keldi mübarek' sloganlarıyla sanat topluluğundan bir grup kasaba halkının evlerine ziyaretlerde bulunmaktaydı. Elllerinde de ağaç dallarına bağlı kardelenler olurdu.

SONUÇ

Nogaylar bugün aslında küçük bir topluluk olarak görülmektedir. Halbuki Nogay Orda'sı bilindiği üzere çok büyük ve güçlü bir devlettir. Ayrıca tarih kitaplarına baktığımızda Nogaylarla ilgili çok sayıda asılsız ve gerçek dışı tezler ileri sürülmektedir. Bir zamanlar kudretli bir kimliğe sahip olan bu Türk topluluğu kendi soyunu ve ülkesini ihya ettikten sonra defalarca kaybetmiştir.

Günümüzdeki Nogaylar bu Büyük devletin kalıntıları olmalarına rağmen yılmadan, asimile olmadan her yerde kimliklerini seslendirmektedirler.

Bu halkın dün ve bugününe ilişkin değişik etnografik, tarih ve toplumbilimsel çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Halisat Kudaynetova ve "Yulduz" topluluğu

Parçalanmış bir topluluk olarak yaşayan Nogaylar özerk bir birim çatısı altında bir araya getirilmeyi istemektedirler. Ancak etnik sorunların, toprakla ilgili uyuşmazlıkların ve çatışma tehdidinin bulunduğu Kafkasya'da böyle bir çözüm yoluna gidilmesi en azından günümüz koşullarında imkânsız görünmektedir.

KAYNAKÇA

Alekseyev, V. V. (2000). Nogaybaki. *Uralskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya*, UrO RBA İstitut istorii i arheologii. Yekaterinburg: Akademi kniga.

Aliyeva, Sevinç İsrail Kızı (2009). *Nogayskiye Tyurki XV – XX veka* (Nogay Türkleri). Baku: Şerq-Qerb.

Aliyeva, Sevinç; Asker, Ali (2012). Nogay Kıyımı: Rusya İmparatorluğunun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*. S. 13.

Alpargu, Mehmet (2007). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim yayınları.

Asker, Ali (2012a). Halklar ve Diller Labirenti Dağistan. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, (Erhan Büyükkakıncı ve Eyüp Bacanlı). Atatürk Kültür Merkezi. s. 533-610.

Arbuzov, A. E. (1955). *İstoriya Tatarskoy ASSR* (Tatarskaya ÖSSC Tarihi). Kazan: Tatknigoizdat.

Hasanov, M. H. (2002). *Yedinstvo tatarskoy natsii* (Tatar milletinin birliği). Kazan: İzdatelstvo Fen.

Kalmikov, İ. H.; Kereytov, R. H.; Sikaliyev, A. İ. (1988). *Nogaytsi istoriko-etnografiçeskiy oçerk*. Çerkessk: Stavropolskoe Knijnoe İzdatelstvo Karaçaevo-Çerkesskoe Otdelenie.

Naroçnitskiy, A. L. (1988). *İstoriya narodov severnogo Kavkaza (konets XVIII v. – 1917 g.)* (Kuzey Kafkasya Halklarının Tarihi XVIII y.y. sonu- 1917 y.). Moskva: Nauka.

Kırımlı, Hakan (2012). *Türkiye'deki Kırım ve Nogay Köy Yerleşimleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kösoğlu, Nevzat (yay.) (2002). *Nogay Edebiyatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.00

Nogay, Sami (1997). *Nogay Türkleri*. Ankara: Ayrıntı.

Valeev F. T. (1993). *Sibirskiye Tatarı kultura i bit* (Sibirya Tatarları Kültür ve Gelenekleri). Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo.

Usmanov, Mirkasım (2009). *İstoriya Tatar* (Tatar Tarihi). Kazan.

Кавказские наследники Орды (Orda'nın Kafkas Mirasçıları), <http://kavpolit.com/kavkazskie-nasledniki-ordy/>

Указ Президиума Верховного Совета СССР № 248 (248 no'lu SSCB Yüksek Şura Heyeti Kararı), <http://ivanovo1945.ru/ukazy/1963.pdf>

Чеченская Республика (Çeçenistan Cumhuriyeti), <http://skfo.gov.ru/skfo/constent/chr/>

http://hrushevns.ru/book_view.jsp?idn=002948&page=420&format=html

www.rosbalt.ru/federal/2013/02/11/1092457.html

Yayıma Hazırlayan: Edanur Sağlam